

РОЗВИТОК ЄВРЕЙСЬКОГО РЕЛІГІЙНОГО РУХУ “ХАБАД” В УКРАЇНІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Розвиток єврейського релігійного руху “Хабад” та його організацій в першій чверті ХХ століття – одна з важливих дослідницьких проблем, яка досі практично не розглядалася у вітчизняній іудаїці. Разом з тим ця проблема є актуальною у зв’язку з тим, що релігійний рух “Хабад” протягом ХХ століття став найбільш поширеним та впливовим напрямком іудаїзму як в Україні, так і в усьому світі.

Питання історії розвитку основних закладів освіти релігійного руху “Хабад” розглядалося у збірці “Єврейське містечко в революції” та праці М.Шейнмана “Про рабинів і синагоги”, яка з’явилася в 1928 році [Єврейское местечко в революции. Очерки под ред. В.Г. Тан-Богораза- М., 1926.; Шейнман М.М. О раввинах и синагогах.- М., 1928]. Серед зарубіжних видань, присвячених історії руху “Хабад” найбільш поширеною є книга Ш.Левіна “Історія Хабаду”, що вийшла в Сполучених Штатах на івриті [Левин Ш. История Хабада.- Нью-Йорк, 1984].

Назва руху “Хабад”, який є складовою частиною іудаїзму, але має деякі відмінності від його ортодоксального напрямку походить від слів: “*хохма*” – мудрість, “*біна*” – розуміння, та “*даат*” – знання. Рух цей сформувався на підставі релігійних праць та діяльності “цадиків” – релігійних діячів, які проповідували ідеї іудаїзму в народі та закликали до ірраціонального сприйняття світу.

Важливим етапом в розвитку іудаїзму стає призначення після смерті 21 березня 1920 р. ребе Шолом Дов-Бера новим лідером релігійного руху “Хабад” його сина Йосефа-Іцхака Шнеєрсона [Левин М.Х. Записки про арешт // Світло.- 1984.- жовтень-листопад.- С. 1]. В цей період суспільно-політичних перетворень в країні посилювався тиск з боку влади на основні традиційні інститути іудаїзму. На початку 1920 рр. в основному сформувалася політика Радянської влади щодо єврейського питання в Україні та руху “Хабад”, незважаючи на те, що сама влада цього не визнавала. “Більшовицька партія, - зазначав у 1920 році радянський лідер С.Діманштейн у відповідь на звинувачення в переслідуванні євреїв, - ніколи не проводила особливої роботи серед євреїв... І сам ніколи не займався громадською роботою серед євреїв”

* Козерод О.В. – кандидат історичних наук, докторант Інституту етнонаціональних досліджень НАН України.

[Диманштейн С. Национальный вопрос и революция // Революция и национальности.- 1926.- № 2.- С. 90]. Таким чином, з одного боку, владою демонструвалася байдужість до єврейських питань, з іншого – проводилася жорстока політика, спрямована на придушення єврейської релігійної думки в країні.

На початку 20 рр. ХХ ст. у відповідь на антирелігійну політику влади керівництво “Хабад” на чолі з Йосефом-Іцхаком Шнеерсоном починає активізуватися будівництво по всій Україні мережі таємних хедерів (початкові навчальні заклади) та йешив (вищі навчальні заклади). Активізується робота з підготовки кадрів рабинів і моєлів-спеціалістів з обрізання. В деяких містах України активно будуються нові синагоги та мікви.

У відповідь на це радянська влада заарештовує велику кількість активістів руху “Хабад” разом з його лідером. “У зв'язку з приїздом до Москви рабі Шнеерсона, - згадує про цей період А.Л.Фукс, голова єврейської громади Москви, - мене викликали до ДПУ. Чекістів цікавило:

1) чи дійсно рабі Шнеерсон, знаходячись у Москві, зібрав велику суму грошей для підтримки релігійних єврейських установ?

2) чи правда, що довкола нього згуртувалися сотні молодих людей, що присвятили себе зміцненню єврейської релігії по всій країні?

3) чи дійсно рабі Шнеерсон є незаперечним авторитетом для сотень тисяч віруючих?” [Левин М.Х. Записки про арешт // Світло.- 1984.- жовтень-листопад.- С. 2].

Політичні переслідування на цьому не закінчуються. Арешти релігійних діячів призводили лише до того, що організації “Хабад” починали працювати нелегально.

У зв'язку з тим, що контролювати діяльність релігійних громад було досить важко, влада за допомогою євсекції робить спробу встановити контроль над єврейським релігійним рухом “Хабад.” Для цього була розроблена спеціальна програма, частиною якої було скликання на початку 1920 рр. в Ленінграді конференції “толерантних рабинів та діячів релігійного руху СРСР.” Ця ідея зустріла опір з боку Йосефа-Іцхака Шнеерсона, - Любавичського Ребе, який намагався проводити опозиційну політику щодо євсекцій [Там само].

В цілому значення цієї конференції важко було переоцінити. На ній передбачалося затвердити багаторічну програму єврейського релігійного життя в Радянській країні, а також визначити, які єврейські організації – відповідно до радянських законів – дозволено створювати в єврейських громадах, а які ні.

Деякі рабини і громадські діячі підтримували ідею скликання конференції, але рух “Хабад” розгорнув активну роз'яснювальну роботу

серед єврейських громад, після якої багаторічна підготовка і вся організаційна робота була зведена нанівець.

На початку 1920 рр. єврейські релігійні громади Радянської країни знаходять підтримку з боку католицької світової громадськості. Однією з найголовних міжнародно-політичних подій стає заява католицької церкви щодо свободи віросповідання в СРСР. В цьому документі керівництво католицької церкви закликала всю світову громадськість звернути свою увагу на становищі єврейських релігійних громад в Радянській країні.

Засуджуючи антирелігійні дії радянської влади, Папа Римський закликав також допомагати єврейському релігійному життю в СРСР та бойкотувати радянські товари. В такий спосіб було оголошено “хрестовий похід” проти войовничого радянського атеїзму.

У відповідь на це євсекції приймають негайні контрзаходи. Поруч з офіційними спростуваннями була оприлюднена заява 32-х білоруських рабинів, у якій говорилося, що відозва Папи не відповідає дійсності: у країні нібито немає ніякої дискримінації віруючих і служителів культу.

Аналогічної заяви зажадали і від українських рабинів, для чого був скликаний з'їзд рабинів Радянської України у Харкові. Знаючи, яким впливом користується лідер руху “Хабар” ребе Леві-Іцхак Шнерсон, Голова НКВС Дніпропетровська викликав його до себе для бесіди і пояснив, яку користь принесе Радянській владі підписана заява. При цьому він передав ребе безкоштовний квиток до Харкова в першому класі швидкого поїзда. Однак Леві-Іцхак не прийняв його. Він подякував і сказав, що поки ще в стані поїхати в Харків за власний кошт [Там само].

На з'їзді виявилось багато агентів НКВС, але це не засмутило рабби Леві-Іцхака. Він заявив, що вважає неможливим підписати заяву, яка не відповідає дійсності та ґрунтується на обмані світової громадськості. Сміливий і відкритий виступ підбадьорив усіх, з'їзд затягнувся на кілька днів, прийняття документу було відкладено.

Міністр освіти України викликав ребе Леві-Іцхака й звинуватив його у "ворожих діях" проти Радянської влади. Однак ребе Леві-Іцхак не дав себе залякати, не змінив своєї позиції. Його непохитність впливала на інших делегатів. Зрештою з'їзд закотився взагалі без якої-небудь резолюції.

У 1927 році Любавичський ребе Йосеф-Іцхак Шнерсон виступив з ініціативою за розвиток кустарного виробництва в країні, що дозволяє віруючим, працюючим вдома, виконувати всі заповіді Тори. Любавичський ребе закликав “Джойнт” й інші закордонні єврейські організації виділяти кошти на підтримку навчання євреїв ремеслу, закупівлю необхідного устаткування тощо.

У тому ж 1927 році Любавичського ребе присудили до вищої мері покарання, яке потім замінили засланням. Пізніше ребе був помилуваний й одержав за клопотанням Катерини Павлівни Пешкової дозвіл на еміграцію [Горовский Ф.Я., Хонигсман Я.С., Найман А.Я., Елисаветский С.Я. История евреев.- К., 1998.- С. 48].

Незважаючи на це, багато діячів релігійного руху “Хабад” продовжували працювати в різних релігійних установах великих міст України. Це сприяло не тільки розвитку безпосередньо єврейської релігії, але й призвело до пожвавлення всього єврейського життя в країні. Так, практично всі дослідники історії іудаїзму відзначають великий зв’язок між культурою та релігійною традицією єврейського народу. Російський філософ Л.Карсавін, зокрема зазначав: “Ми говоримо про єдність, цілісність, органічність і своєрідність єврейської культури, саме нею визначаючи єврейський народ. Але саме єврейська культура – і в цьому найбільше її достоїнство і значення – наскрізь релігійна і від релігії невіддільна...” [Карсавин Л.П. Россия и евреи // Версты.- Париж.- 1928]

У 1924 році в країні було введено правило постійного контролю за діячами релігійних організацій. Збереглася пояснювальна записка рабина Харківської синагоги Єлії-Гірша Ур’євича Милейковського, в якій він виправдувався за свій “несанкційований” виїзд із міста: “У Культвідділ окрвиконкому...Офіційно повідомляю, що київськими рабинами я був запрошений приїхати в Київ для вирішення складного питання з приводу здійснення релігійного обряду "халіци." З цією метою 16 січня ц.р. я виїхав з Харкова..., а 19-го ввечері приїхав у Харків. Єдиною причиною того, що я не знявся з обліку, була та обставина, що я не знав про цю необхідність. Але зараз зобов’язуюся перед кожною поїздкою...робити належну про неї заяву. 1927 р.” [Державний архів Харківської області, ф. 845, оп. 2, спр. 925, арк. 33].

В іншій заяві, датованій вереснем 1927 року, у представників влади євреї просили дозволу на святкування Рош-а-Шана. “На подане мною заява про дозвіл мені молитися в плинні 4-х днів, - писав Мордхо Давидович Баренбург в Адмвідділ Харківського окрвиконкому, - я одержав від Вас відмовлення 2 листопаду 1927 р... Ми, 15 осіб, всі люди старі-інваліди, далеко ходити до синагоги ми із-за стану нашого здоров’я не взмозі, а за законами єврейської релігії в ці дні їздити заборонено” [Державний архів Харківської області, ф. 845, оп. 2, спр. 938, арк.56].

“Президія Харківського окрвиконкому від гр. Шеметова Бенціона Кастрелевича, який тимчасово мешкає на вул. Кацарській, 7, числюся за Особливою Нарадою ДПУ УРСР, звинувачуюся за ст. 111 і 113 КК. 21 березня 1927 р. я був заарештований Коростенским ОДПУ ... за організацію хедерів. Просидів ув’язненим до 20 травня ц.р. і був

звільнений під підписку про невиїзд із м. Харкова. 2 листопада моя справа була розглянута Особливою Народою при ДПУ УРСР, яка присудила мене до висилки і справу направила в Москву до ОДПУ. Прокурор т. Крайній мені сказав, що може замінити вирок моїм виїздом за кордон. Я одержав вимоги прикладені до заяви і також 20 доларів на витрати” [Державний архів Полтавської області (ДАПО), ф Р-845, оп.3, спр.1458, арк.1].

Однією з основних ознак дискримінації іудаїзму в двадцятих роках в Україні була заборона створення нових релігійних об'єднань, синагог, релігійних асоціацій тощо. Релігійна конференція в Коростені була єдиним з'їздом релігійних діячів, на якому були проведені переговори щодо подальшої координації дій із розвитку релігійного життя в країні. Офіційно конференція в Коростені повинна була зібрати рабинів лише Волинської губернії, але за територіальною належністю прибулих її можна вважати всеукраїнською і навіть всесоюзною. На конференції були присутні також світські учасники, зокрема видавець журналу «Ха-Меліц» Леон Рабінович, який репрезентував єврейську громаду Ленінграду [Левин Ш. История Хабада.- Нью-Йорк, 1984.- С. 90-91].

Любавичський ребе не був присутнім, але він був обраним почесним головою конференції. За повідомленням одного з учасників Шмарьяху Шіндермана, Шмуель Кіпніс та Яків Левіцький увійшли разом із місцевими євреями до оргкомітету конференції.

Однією з найбільш яскравих особистостей, присутніх на конференції, був її секретар-рабин Новозибкова р. Шломо Йосеф Зевін, який у 1928 р. був видавцем єдиного в СРСР єврейського релігійного журналу.

Конференція рабинів була розрахована на три дні й розпочала свою роботу 26 жовтня 1926 р. На ній були присутні 50 учасників з різних міст України і 22 гостей. Місцева синагога, де проходила конференція, була переповнена. Практично всі віруючі євреї міста спостерігали за розвитком дискусії та перебігом подій. Любавичський Ребе-Йосеф-Іцхак Шнеєрсон, який був обраним почесним її головою, відгукнувся телеграмою. Конференцію відкрив р. Левицький, який серед іншого подякував владі за дозвіл провести цей захід.

Основним доповідачем на конференції був р. Зевін, який відкрито закликав радянське єврейство до виконання іудейських традицій й активної протидії зростаючому атеїзму. Інший доповідач – р. Леві Гросман зазначив, що існує недостатня кількість мікв у країні та висловив надію на позитивне ставлення влади до прагнення громад їх відбудувати.

На останньому засіданні був обраний виконавчий орган з 9 рабинів, лунали традиційні хасидські піснеспіви.

Незважаючи на загальні підсумки роботи з'їзду, слід зазначити, що існувала небезпека для нього з боку ДПУ. Так, р. Шіндерман свідчить, що деякі учасники конференції від'їжджали в поспіху і тривозі, бо передбачали, що всі учасники з'їзду будуть заарештовані. Деякі з них справді викликалися на допити місцевою міліцією, а р. Кіпніс був заарештований на декілька тижнів [Там само.- С. 93].

Загалом слід зазначити, що, незважаючи на боротьбу з іудаїзмом, релігійний рух "Хабад" продовжував діяти в Україні. Крім того, саме представники руху "Хабад" були найбільш активними діячами в деяких регіонах, зокрема таких як Вінниця, Коростень, Одеса тощо. В період 20-х років, коли в Палестині почав формуватися центр єврейського національного життя, незважаючи на протидію з боку влади окремі єврейські релігійні лідери України проводили роботу з відновлення традиції ірраціонального світогляду з позицій іудаїзму та розвитку інститутів єврейської освіти в Україні. Цей єврейський рух був альтернативою сіоністським організаціям в Україні. Він сприяв відродженню єврейської національної традиції в багатьох громадах України.